

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 336.77:347.27

І. В. ЧЕХОВА,
*кандидат економічних наук,
завсектором економіки Інституту олійних культур НААН України,*
С. А. ЧЕХОВ,
*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
директор Дослідної станції ефіроолійних
та малопоширених сільськогосподарських культур НААН України
(Запоріжжя),*
М. П. ШКУРКО,
*Генеральний директор
ТОВ "Просвітницька виробничо-комерційна фірма "Сяйво"
(Ніжин)*

ВІТЧИЗНЯНИЙ РИНОК ЛЬОНУ

Представлено динаміку виробничих показників на вітчизняному ринку льону, визначено його частку в загальній структурі ринку олійних культур, охарактеризовано основну продукцію олійного льону та льону-довгунцю. Показано напрями споживання та цінові позиції готової продукції на внутрішньому і зовнішніх ринках. Деталізовано склад учасників та їх конкурентні позиції на ринку льону. Виявлено причини розбалансованості функціонування ланцюжка "створення нових сортів – виробництво оригінального насіння – виробництво товарного насіння – переробка – реалізація – регулювання ринку".

Ключові слова: ринок, суб'єкти ринку, олійний льон, льон-довгунець, виробництво, переробка, цінова кон'юнктура.

I. V. CHEKHOVA,
*Cand. of Econ. Sci.,
Head of the Economic Research Sector, Institute of Oil Crops of the NAAS of Ukraine,*
S. A. CHEKHOV,
*Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher,
Director of the Experimental Station of Rare
and Aromatic Crops of the NAAS of Ukraine
(Zaporizhzhya),*
M. P. SHKURKO,
*General Director
of the Educational Productive-Commercial Firm "Siaivo"
(Nizhyn)*

DOMESTIC MARKET OF FLAX

The dynamics of production indicators on the domestic market of flax is presented, its share in the total structure of the market of oil-bearing crops is determined, and the basic production of oil flax and long-fibred flax is characterized. The consumption directions and price positions

© Чехова Ірина Валеріївна (Chekhova Iryna Valeriivna), 2017; e-mail: irina.chekhova_iok.naan@ukr.net;

© Чехов Сергій Анатолійович (Chekhov Sergii Anatoliiovych), 2017; e-mail: sercheh@ukr.net;

© Шкурко Микола Пантелійович (Shkurko Mykola Panteliiovych), 2017; e-mail: ceo@siaivo.com.

of the ready products on the internal and external markets are shown. The composition of participants and their competitive positions on the market of flax are given in detail. The reasons for a disbalance of the functioning of the chain “creation of new sorts – production of original seeds – production of marketable seeds – processing – realization – regulation of a market” are revealed.

Keywords: market, subjects of a market, oil flax, long-fibred flax, production, processing, price conjuncture.

На нинішньому етапі розвитку економіки України виникає ряд питань щодо пошуку шляхів підвищення ефективності функціонування її окремих галузей. Аграрний сектор є флагманом економіки держави за обсягами виробленої продукції та валютної виручки, експортним потенціалом, формуванням зовнішніх торговельних зв'язків, впровадженням технічних інновацій. Проте водночас не всі галузі аграрного сектору України розвиваються випереджальними темпами і достатньою мірою розкрили свій потенціал. Наприклад, на ринку олійних культур, який активно зростає і є стратегічно орієнтованим за декількома векторами (виробництво, переробка, експорт сировини та готової продукції), пріоритетними культурами виступають соняшник, соя, ріпак. Інші олійні культури, такі, як олійний льон, гірчиця, рижій, сафлор, не мають достатнього поширення і вагової частки на ринку.

Цьому є багато причин: недовіра затверджених аграрних державних програм; відсутність довгострокової стратегії розвитку сільського господарства на державному рівні, зокрема у сфері насінництва; нівелювання програм пільгового кредитування аграріїв; невизначеність на ринку землі та пов'язане з цим небажання ризикувати з “довгими” проектами тощо. Внаслідок такої державної аграрної політики виробнича діяльність аграрних підприємств спрямована тільки на ті культури, які забезпечують отримання прибутку з мінімальним рівнем собівартості в короткостроковій перспективі. Це відображається в дво- або трипільній сівозміні з вирощування зернових культур (пшениці, кукурудзи, ячменю) та соняшнику, а інші культури взагалі не включаються до сівозміні. Також аграрії не зважають на помірне зниження родючості ґрунтів після щорічного вирощування соняшнику, ріпаку, тобто не додержуються системи сівозміні. Слід зазначити, що льон повинен виступати у сівозміні як альтернатива соняшнику. Такі галузі, як льонарство, мають для економіки досить важливе значення, оскільки забезпечують сировинну незалежність у відновлюваних природних ресурсах, сприяють зниженню соціального напруження в регіонах шляхом збільшення зайнятості і доходів населення, задовольняють попит на природні, екологічно чисті продукти [1, с. 1].

У льонарстві спостерігаються протилежні процеси. На загальному фоні глибокої стагнації виробництва льону-довгунцю і незначного поживлення виробництва олійного льону відбуваються нарощування експорту товарного насіння льону, популяризація лляної олії та виробів з лляних тканин, розширення асортименту споживчих продуктів з льону. У цьому зв'язку аналіз сучасного стану ринку льону в Україні є дуже актуальним.

Питання розвитку вітчизняного льонарства для пошуку вирішення виявлених проблем дістали своє відображення в працях С. Шкарлета [2], Ю. Лузана [3], О. Головні [1]. Історичні етапи льонарства в Україні досліджували А. Москаленко [4] та О. Домінська [5]. Виробничий досвід і практичні рекомендації щодо вирощування льону висвітлено в публікаціях А. Чехова [6], В. Макаренко [7], Н. Пахайчук [8], І. Попової [9], М. Слісарчука [10]. Аналітика поточної кон'юнкту-

ри та прогнозів на ринку льону представлена О. Маслаком [11], Я. Писаревою [12] та А. Буркою [13]. Пропозиції щодо підвищення ефективності виробництва льону відображено в статтях Ю. Сафонова [14], О. Паливоди [15]. Водночас сьогодні відсутнє комплексне дослідження вітчизняного ринку льону, потребують деталізації його об'єкти та суб'єкти. Отже, **мета статті** – на основі аналізу вітчизняного ринку льону за видами продукції та складом учасників визначити головні тенденції його сучасного розвитку.

Нині в Україні вирощуються *олійний льон* і *льон-довгунець*. *Олійний льон* – джерело сировини для виробництва технічної олії, його насіння містить 42–50% жиру, який швидко висихає. Ляну олію використовують у промисловості, медицині, косметології. Відходи переробки (макуха, шрот) – цінний концентрований корм, що легко засвоюється тваринами. У стеблах олійного льону міститься 10–15% волокна, придатного для виготовлення грубих тканин. Соломка, у якій 50% целюлози, є сировиною для виробництва паперу. З відходів (костриці) виготовляють твердопаливні брикети і будівельні плити [6, с. 220].

Льон-довгунець є головною прядильною культурою. У його стеблах утворюється 25–31% волокна з найціннішими технологічними властивостями – гнучкістю, тониною і високою міцністю, за якими він переважає волокно бавовнику вдвічі, а вовняне – втричі. Ляні тканини – міцні та гігроскопічні в умовах підвищеної вологості, високогігієнічні і найбільш придатні для пошиття білизни тощо. Костриця (відходи текстильного виробництва) використовується для виготовлення тепло- і звукоізоляційних матеріалів, картону, ацетону; попіл з неї (у складі костриці – 4,8% фосфору і 6,3% калію) корисний як фосфорно-калійне добриво [16]. З давніх часів льон-довгунець був традиційною прядильною культурою поліських та західних регіонів України. За свої споживчі властивості льон дістав назву "північний шовк" [17].

В останні роки посіви льону в Україні зменшуються. Він посідає найнижчі позиції за площами посіву та обсягами виробництва серед олійних культур, поступаючись перед соняшником, соєю, ріпаком та гірчицею. У 2015 р. з 8,1 млн. га посівів олійних культур олійний льон займав 33,7 тис. га, льон-довгунець – 1,4 тис. га, а з майже 18 млн. т виробленого товарного насіння олійних культур зібрано 39,8 тис. т олійного льону та 1,2 тис. т льону-довгунцю. За попередніми прогнозами аналітиків, у 2016 р. має бути зібрано 18,5 млн. т олійних культур із загальної площі 8,8 млн. га, з яких очікується отримати: 52,3 тис. т олійного льону з площі 62 тис. га і 1,2 тис. т льону-довгунцю з 1,4 тис. га.

Протягом останніх 5 років у загальній структурі посівів олійних культур олійний льон займає менш як 1%, льон-довгунець – 0,02%. Відповідним чином сформувалася структура їх виробництва: олійний льон – на рівні 0,3%, льон-довгунець – 0,01% (табл. 1, 2). Водночас, на думку фахівців у галузі льонарства, кожне аграрне господарство може розмішувати льон на 20% від загальної структури посівних площ, оскільки він має фітосанітарні властивості, є хорошим попередником для більшості культур [3, с. 41–42].

Виробництво льону в Україні характеризується низхідною динамікою. У 2012–2015 рр. площа посівів олійного льону скоротилася з 60,3 тис. га до 33,7 тис. га, або на 55%. Динаміка виробництва олійного льону була низхідною протягом 2012–2014 рр.; падіння валового збору дорівнювало 50% урожаїв – із 49,9 тис. т до 24,7 тис. т. Позитивним є той факт, що у 2015 р. було зафіксовано зростання виробництва на 15 тис. т – до 39,8 тис. т – за рахунок збільшення середньої урожай-

ності до 12,3 ц/га. Прогнози на 2016 р. були більш позитивними: площа посівів мала б становити рекордні 62 тис. га, а валовий збір очікувався на рівні 52 тис. т при середній урожайності 9,4 ц/га.

Таблиця 1

Структура площ посівів олійних культур в Україні *

(%)

Роки	Соняшник	Соя	Ріпак	Гірчиця	Олійний льон	Льон-довгунець
2012	70,98	19,73	7,64	0,78	0,84	0,03
2013	67,37	17,88	13,18	0,81	0,74	0,02
2014	65,25	22,45	10,83	0,87	0,58	0,02
2015	63,68	26,32	8,27	1,29	0,42	0,02
2016	66,83	25,13	6,48	0,84	0,7	0,02

* Складено авторами за даними Державної служби статистики України за відповідні роки та ІА “АПК-Інформ”.

Таблиця 2

Структура виробництва олійних культур в Україні *

(%)

Роки	Соняшник	Соя	Ріпак	Гірчиця	Олійний льон	Льон-довгунець
2012	69,41	19,95	9,97	0,24	0,41	0,01
2013	68,01	17,07	14,47	0,19	0,25	0,01
2014	62,29	23,86	13,51	0,18	0,15	0,01
2015	65,90	23,17	10,24	0,46	0,23	0,01
2016	69,71	22,79	6,99	0,23	0,28	0,01

* Складено авторами за даними Державної служби статистики України за відповідні роки та ІА “АПК-Інформ”.

Продуктивність олійного льону в Україні до 2015 р. коливалася в межах 7–8 ц/га. Показник на рівні 12,3 ц/га у 2015 р. також є низьким порівняно з потенціальним – понад 20 ц/га, який декларують оригінатори сортів. Отже, нині потенціал цієї олійної культури не використано навіть на половину. Так, у наслідковому господарстві Херсонщини ПСП “Альфа-Агро” урожайність олійного льону доходить до 18 ц/га. Фахівці компанії зазначають, що при дотриманні технології його вирощування можна забезпечити врожайність на рівні 20 ц/га [8, с. 40–41].

Виробництво льону-довгунцю в Україні швидко скорочується та характеризується дуже низькими виробничими показниками. Галузь з виробництва льоноволокна сьогодні перебуває в занепаді. Тільки за останні 5 років відбулося зменшення: площі посіву з 2,1 тис. га до 1,4 тис. га, або на 66,7%, а валового збору – з 1,8 тис. т до 1,1 тис. т, або на 38,9%. Урожайність льону-довгунцю становить 6–8 ц/га, у 2012–2014 рр. спостерігалось скорочення показника з 8,6 ц/га до 6,3 ц/га, у 2015 р. – збільшення до 8,9 ц/га (табл. 3). Для порівняння зазначимо, що ще у 2000 р. в Україні було зібрано 8,3 тис. т льону-довгунцю з площі 19,8 тис. га, а в далекому 1990 р. – 108,1 тис. т із 169,4 тис. га посівів.

Основні посіви олійного льону в розрізі природно-кліматичних зон України зосереджено в зоні Степу, але ця частка зменшилася до 63% у 2014 р. проти 84% у 2012 р. У зоні Лісостепу концентрація посівів олійного льону щороку зростає – від 12% у 2012 р. до 29% у 2014 р. Частка посівів у зоні Полісся є невеликою (7,8% у 2014 р. проти 3,3% у 2012 р.), але характеризується позитивною динамікою (рис.). Найбільші площі вирощування олійного льону до 2014 р. традиційно було зосе-

реджено в АР Крим – на рівні 18 тис. га, або 20–30%, які Україна фактично втратила. Сьогодні перші позиції за площею посівів олійного льону займають Харківська (6,4 тис. га), Луганська (5,9 тис. га) та Запорізька (5,5 тис. га) області. Стрімкі темпи розширення посівів олійного льону протягом 2012–2014 рр. зафіксовано в Київській (з 8,9 до 388,3 га, або у 44 рази) та Львівській (з 47 до 603,1 га, або у 12 разів) областях.

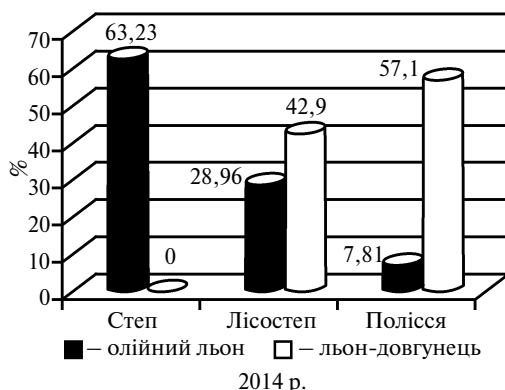
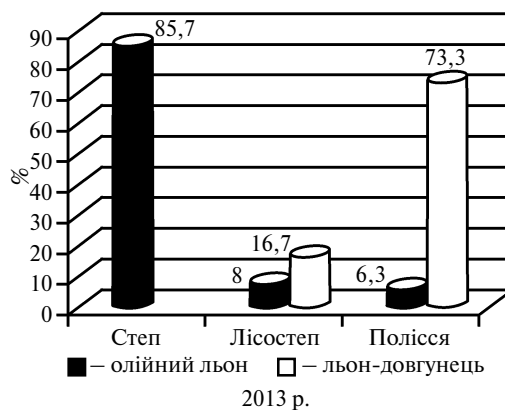
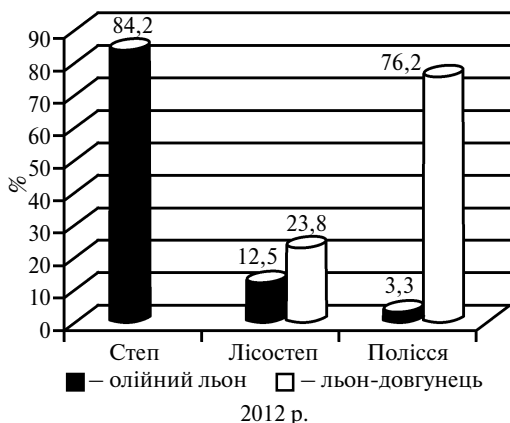
Таблиця 3

Динаміка виробничих показників льону в Україні *

Показники	Роки					Зміни (%)
	2012	2013	2014	2015	2016**	
Олійний льон						
Площа (тис. га).....	60,3	55,8	46,1	33,7	62	102,8
Валовий збір (тис. т)	49,9	40,3	24,7	39,8	52,3	104,8
Урожайність (ц/га)....	8,7	7,8	6,7	12,3	9,4	108,0
Льон-довгунець						
Площа (тис. га).....	2,1	1,5	1,4	1,4	1,4	66,7
Валовий збір (тис. т)	1,8	1,1	0,9	1,2	1,1	61,1
Урожайність (ц/га)....	8,6	7,3	6,3	8,9	8,0	93,0

* Складено авторами за даними Державної служби статистики України за відповідні роки та ІА "АПК-Інформ".

** Прогноз ІА "АПК-Інформ".

Структура посівів олійного льону в розрізі природно-кліматичних зон

Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України за відповідні роки.

Льон-довгунець вирощують у зоні Полісся (57% у 2014 р. проти 76% у 2012 р.) та Лісостепу (57% у 2014 р. проти 76% у 2012 р.); у зоні Степу він не представлений

взагалі (див. рис.). Його вирощують у 4 областях України: Сумській, Чернігівській, Житомирській – по 0,5 тис. га і Хмельницькій – 0,1 тис. га. Після 2000 р. льондовгунець не висівають у Волинській, Івано-Франківській, Київській, Рівненській, Чернівецькій та Львівській областях. Це пов'язане із зміною пріоритетів аграрної політики, скасуванням державних дотацій до 40% від виробничих затрат, які раніше стимулювали його виробництво, і закриттям 30 льонокомбінатів і льононасієних станцій. Так, у 2013 р. в Україні працювало всього 4 льоносіючих сільськогосподарських підприємства, тоді як наприкінці 2008 р. – 9 [1, с. 14].

Як бачимо, за останні 3 роки посіви олійного льону із Степової зони України поширилися на всю її територію, а льону-довгунцю – у Лісостепову зону. Структура розміщення посівів льону за його видами відповідає історичному розвитку сільського господарства і традиціям окремих регіонів нашої країни; вона склалася відповідно до умов вирощування та розміщення інфраструктурних об'єктів. Щодо льону-довгунцю, то, як зазначає О. Домінська, з давніх часів “виробництво продукції з льону було зосереджено на Поліссі, в передгірських та гірських районах Карпат. Саме ці райони мають найбільш сприятливі умови до вирощування льону як природно-кліматичні: висока зволоженість земель, велика кількість опадів, так і наявність густої мережі льонозаводів, традиції зайнятості сільського населення вирощуванням льону” [5, с. 13]. Олійний льон вирощували переважно в районах Степової зони України через такі його властивості, як посухостійкість, короткий період вегетації тощо.

Стосовно споживання льону зазначимо, що воно відбувається за багатьма векторами, що істотно відрізняє цю культуру від інших олійних. Особливою перевагою льону як товару на аграрному ринку є його безвідхідність. Насіння льону експортують, переробляють на харчову і технічну олію, борошно, використовують як харчову добавку для здорового раціону харчування. Продукти переробки йдуть на виготовлення макухи, оліфи, паливних брикетів, лляних тканин; при цьому задіюються суміжні галузі економіки країни.

За останні 10 років експорт, незважаючи на 10-процентне експортне мито на олійні культури, залишається традиційним напрямом використання олійного льону. Україна щороку експортує близько 20–30 тис. т насіння льону, або понад 65% від загального обсягу виробництва; потенціал експорту перевищує 37 тис. т. Основними споживачами вітчизняного олійного льону у 2015 р. були В'єтнам (35%), Польща (16%) та Єгипет (10%). Експортом насіння олійного льону в Україні займаються 80 компаній. На першій позиції – компанія “Синтез Груп і К” (5,1 тис. т, або 20% від загального обсягу експорту), на другій – компанія “Ласосі” (2,5 тис. т, або 10%), на третій – “Сяйво” (1,8 тис. т, або 7%) [13, с. 24]. За даними ТОВ ПВКФ “Сяйво”, яке понад 20 років постачає високоякісну сировину льону для виробництва продуктів харчування та кормів до країн Європи, основна вимога до товарної продукції, яку висувають компанії-імпортери, – показники чистоти. Якщо раніше необхідна чистота насіння становила 97–98%, то нині – 99,9%. Також у контрактах згадуються вологість, яка має відповідати вимогам ДСТУ, відсутність ураженості сировини шкідниками і наявність властивого здорового насінню льону кольору. Не менш важливим є бажання імпортерів отримувати не генномодифіковане насіння льону (особливо після того, як було встановлено, що канадський льон є генетично модифікованим). Ціна на товарне насіння льону на внутрішньому ринку у 2015 р. коливалася в межах 8,6–10 тис. грн./т, на зовнішньому – 400–450 дол./т. Ціна на льон переви-

щує ціну на основні олійні культури і виступає найвагомішим мотиваційним чинником для нарощування його виробництва в подальшому.

Внутрішнє споживання льону є незначним, але з кожним роком його обсяги збільшуються. В середині країни на олію переробляється близько 40%, або 8–10 тис. т. Основними переробниками льону на олію виступають такі вітчизняні компанії, як: “Факторія” (Донецька обл.), “Ніжинський ЖК” (Чернігівська обл.), “Березівський завод натуральних продуктів” (Одеська обл.), ТОВ “Агросельпром” (Дніпропетровська обл.), ТОВ “АВА” (м. Одеса). Переробка олійного льону супроводжується виготовленням олії (рафінованої, нерафінованої, відбіленої, вищого та першого сортів), лляної макухи, оліфи, борошна, паливних брикетів. Ціна на лляну олію технічного використання коливається від 38 до 120 грн./л, на харчову лляну олію – 70–250 грн./л, на макуху – 4000–5000 грн./т. Ціна на зазначену продукцію залежить від якості, виробника, споживчих характеристик, обсягу партії, регіону виробництва, умов поставки тощо. Діяльність ТОВ “Агросельпром” і ТОВ “АВА”, продукція яких широко представлена у вітчизняних роздрібних мережах (лляна олія, суміші для салатів, клітковина), передбачає просвітницьку функцію серед населення щодо позитивного впливу на здоров’я організму цих продуктів і лікувальних властивостей лляної олії та насіння. Льон і лляна олія залишаються трендом у світі завдяки своїм унікальним цілющим властивостям. Так, у Німеччині у хлібопекарській галузі застосовують близько 60 тис. т насіння льону на рік (це майже 1 кг на людину). У Канаді насіння льону – це вже не окрема харчова складова, а повноцінний продукт харчування: спеціальна Національна програма рекомендує включати до 12% насіння льону в хлібобулочні вироби. У США рекомендується споживати не менш як три порції цільного зерна на день, або 3 столові ложки льону у вигляді хлібців та присипки. На часі – прийняття і в нашій державі Національної програми здорового харчування, яка буде зорієнтована на споживання льону.

Найбільший сировинний потенціал для переробки льону-довгунцю зберігся в Чернігівській області і представлений такими недіючими льонозаводами, як Іванівський, Куликівський, Ріпкинський, і діючим Городнянським. Підготовкою насінневого матеріалу займаються Новгород-Сіверська та Корюківська льононасіницькі станції, ТОВ “Українська лляна компанія”. У Житомирській області льон-довгунець вирощують: ТОВ “Агросоюз”, ТОВ “Агрополісся”, ТОВ “Малинське”, з наявних 10 льонозаводів у робочому стані – 3, які використовуються лише на 10–15%. У Сумській області працюють 2 льонозаводи, фірма “Еліфібр”, ТОВ “Лінен оф Десна” та Дослідна станція луб’яних культур Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України [5, с. 14–16; 18, с. 32].

Так, ТОВ “Лінен оф Десна” у м. Глухів працює за повним циклом виробництва, починаючи з вирощування льону, первинної переробки льонотрести і закінчуючи виробництвом натурального лляного шпагату і мотузки. Компанія з власної сировини виробляє коротке та довге льоноволокно, паклю, шпагат, паливні брикети, мотузки та реалізує продукцію на вітчизняному та зовнішніх ринках. Ринкова ціна на продукцію з льону-довгунцю становить: на коротке льоноволокно – 19 грн./кг, довге льоноволокно – 30 грн./кг, будівельну паклю – 14 грн./кг, шпагат – 32 грн./кг, мотузку – 35 грн./кг, кострицю – 1,5 грн./кг, паливні брикети – 1,6 грн./кг*. Позитивний досвід роботи ТОВ “Лінен оф Десна”, ТОВ “Ємільчи-

* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://linenofdesna.com> <http://linenofdesna.com/ru/produkcziya.html>.

не-Льон” і ТОВ “Українська лляна компанія” доводить, що виробництво льону-довгунцю має перспективи в Україні і потенціал на майбутнє.

Загальний обсяг сировини льону залежить від обсягу виробництва насіння високих репродукцій цієї культури науково-дослідними установами, насінневими господарствами, які пройшли атестацію і мають право на виробництво добазового, базового та сертифікованого насіння. Оригінатори насіння виконують провідну функцію на аграрному ринку в цілому і на ринку льону зокрема. Головне їх завдання – постійне оновлення сортового складу культури з метою задоволення запитів виробників, розширення його параметрів та вдосконалення селекційних новинок на основі впроваджених у виробництво сортів. На ринку селекційного насіння переважна частина сортів насіння льону, які занесені до Державного реєстру сортів рослин, придатних до поширення в Україні, є вітчизняними. Кількість сортів олійного льону в Реєстрі вітчизняної селекції – 15, іноземної – 3; по льону-довгунцю це співвідношення становить 9 до 1. Ніша вітчизняної селекції льону вирізняється із загальної тенденції до переважання частки іноземної селекції на ринку сортів сояшнику та ріпаку, але заінтересованість іноземних компаній тільки зростатиме.

Першу позицію за кількістю сортів олійного льону в Держреєстрі займає Інститут олійних культур НААН України (8 сортів) із сортами Айсберг, Південна ніч, Дебют, Орфей, Золотистий, Ківіка, Водограй, Світлозір. Продається сертифіковане насіння льону (СН-1) за ціною 26 тис. грн./т, базове (еліта) – 100 тис. грн./т. Друга позиція – за ННЦ “Інститут землеробства НААН” (4 сорти) із сортами Евріка, Блакитно-помаранчевий, Симпатик, Оригінал. Ціна сертифікованого насіння льону (СН-1) в цій установі – 18,5 тис. грн./т, базового (еліта) – 32,5 тис. грн./т, супереліти – 65,1 тис. грн./т. На третій позиції – приватна компанія ТОВ “Науковий інститут селекції” із сортом Версаль. Іноземна селекція олійного льону в Держреєстрі представлена трьома сортами іноземних компаній: сортом Лірина німецького оригінатора “Deutsche Saatveredelung AG”, сортом Надійний російської ДНУ “Донська дослідна станція” і сортом Лібра компанії “Limagrain”.

Сорти льону-довгунцю представлені в основному вітчизняною селекцією. Лідером за кількістю сортів олійного льону в Держреєстрі є Дослідна станція луб’яних культур Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України (3 сорти): Гладіатор, Плігум, Есмань. Вартість сертифікованого насіння льону (СН-1) – 25 тис. грн./т. Другу позицію поділяють Інститут землеробства і тваринництва західного регіону НААН України (2 сорти: Каменярь і Зоря 87) та ННЦ “Інститут землеробства НААН України” (2 сорти: Рушничок і Вручій). По одному сорту зареєстрували Інститут сільського господарства Полісся (сорт Надія) та Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН України (сорт Міандр). Іноземна селекція льону-довгунцю представлена сортом Агата компанії “Limagrain”.

Як зазначалось у попередніх дослідженнях, селекційні досягнення не відображаються в позитивній динаміці виробництва та розмноження насіння льону, а практичне впровадження мають не всі сорти. Так, у 2015 р. із 741 насінницького підприємства виробництвом насіння льону займалися 16 господарств, або 2% від загальної кількості; з них 13 вирощували олійний льон та 3 – льон-довгунець. У 2015 р. в Україні вирощувалося 9 сортів олійного льону: Евріка, Оригінал, Блакитно-помаранчевий, Версаль, Водограй, Орфей, Айсберг, Дебют, Південна ніч. Найбільшим попитом користувався сорт Евріка – його вирощували у 7 насінневих господарствах, а інші 8 сортів – у 2 господарствах. Найпопулярнішим серед сортів льону-довгунцю є сорт Надійний, який вирощувався у 2 насінневих господарствах.

Основною проблемою насінництва льону, на нашу думку, є відсутність динамічного сортооновлення. Оригінатори пропонують виробникам 7 сортів олійного льону (або 50%) та 8 сортів льону-довгунцю (або 80%), які перевищують термін реєстрації 10 років. Крім того, частину потреб у насінні товарні господарства забезпечують за рахунок власного виробництва, використовуючи насіння третьої, четвертої та нижчих генерацій, що негативно впливає на врожайність культури та обсяги виробництва товарного льону. У насінневих господарствах відсутній страховий фонд насіння, а оригінатори насіння льону пропонують обмежені асортимент і кількість насіння. Це значною мірою стримує товарне виробництво та стрімке розширення посівних площ під таку культуру.

Кожний окремий суб'єкт здійснює на даному ринку власну місію. Функцію "створення нових сортів" виконують селекційні установи та компанії, "виробництва оригінального насіння" – науково-виробничі підприємства, насінневі господарства, "виробництва товарного насіння" – сільськогосподарські підприємства різних форм власності, "переробки" – льонозаводи, олійно-жирові комбінати, "реалізації" – експортери, товарні посередники, "регуляторна функція" належить профільному міністерству.

Слід відзначити розбалансованість функціонування ланцюжка "створення нових сортів – виробництво оригінального насіння – виробництво товарного насіння – переробка – реалізація – регулювання ринку". Оригінатори державної форми власності перебувають у режимі постійного недофінансування та відсутності механізмів захисту своїх прав інтелектуальної власності на сорти. Через відсутність дотацій, пріоритетних програм виробники оригінального і товарного насіння не мають достатньої мотивації, щоб розширювати площі посівів льону. До речі, практика державних дотацій радянських часів гарантувала відшкодування 40–45% витрат виробникам льону-довгунцю, а його виробництво перевищувало 100 тис. т. Переробники стикаються з нестачею сировини і нестабільністю поставок протягом року. Експортери основними перепонами вбачають вивізні мито, яке становить 10%; продавці на внутрішньому ринку констатують низький попит; регулятор не вживає заходів щодо зміцнення ринкових позицій льону, не відносить олійний льон до основних сільськогосподарських культур і не включає його в офіційні статистичні дані. Однак певні зрушення відбулися завдяки імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Так, з 1 січня 2016 р. в Україні ставка вивізного мита на льон до країн ЄС становить 9,1%. Також передбачається поступове її зниження до 0% протягом наступних 10 років (на 0,9% щороку). Отже, поліпшення ситуації в льонарстві слід очікувати через 5–10 років.

Аналіз льонарства в Казахстані та Росії підтверджує, що іноді втручання держави має сенс, якщо воно здійснене своєчасно. Так, коли європейський ринок 7 років тому наклав ембарго на поставки льону з Канади (світового лідера з його виробництва), Казахстан, Росія та Україна прийшли в цю нішу, але є неоднаково ефективними на зовнішніх ринках. Так, у Казахстані державна підтримка виробників льону становить 2300–3000 тенге на 1 га, що стимулювало нарощування за останні 5 років обсягів його виробництва у 6 разів. Росія і Казахстан є конкурентами для України на європейському ринку. У цих країнах виробники насіння льону перебувають у більш вигірній ситуації, оскільки працюють на власних енергетичних ресурсах, ціни на мінеральні добрива та паливно-мастильні матеріали у них є нижчими за українські, що, відповідно, також зменшує собівартість вирощеної продукції. Є важливим той факт, що в Росії та Казахстані немає вивізних мит на насіння льо-

ну. Оскільки насіння льону не є масовим товаром на міжнародному ринку і в основних країнах-споживачах не виробляється в достатніх обсягах, то в цілому можна говорити про сприятливі тарифно-квотні умови для його експорту. Наприклад, ввізні мито на насіння олійного льону в Сербії становить 1%, в Індії – 30%, у В'єтнамі – 10%, у Китаї – 30%, в Єгипті – 2%, у ПАР – 9,4%, у Туреччині та Молдові – 0%.

Збалансувати інтереси учасників ринку може активна і всеохоплююча діяльність галузевої асоціації щодо підтримки “майданчика” для спільних дискусій і вирішення нагальних проблем галузі. Ця ідея не є новою, вже створено Асоціацію льонарів України, але нині її роботу слід удосконалити, об'єднати зусилля всіх учасників ринку льону. Сьогодні ефективно лобювання інтересів виробників та переробників демонструють асоціація “Укроліяпром”, Асоціація виробників та переробників сої, Аграрний союз України та ін. Надзвичайно корисним може бути досвід Канади – світового лідера з виробництва та експорту льону. Так, об'єднанням льонарів провінції Саскачеван “Саскачеванська комісія з розвитку лляної галузі” виробляється 83% канадського льону. До його складу входять 7500 виробників, переважно це фермери, які обробляють не дуже великі посівні площі (члени ради директорів цієї асоціації володіють угіддями від 890 до 1900 га).

Популяризацією льону займаються окремі компанії та установи, які публікують досягнення щодо його вирощування, проводять конференції, залучають інвестиції. Розвитку вітчизняної галузі льонарства сприяє світова кон'юнктура, яка демонструє збільшення попиту на екологічно чисте насіння льону (саме таке вирощується в Україні). Слід зазначити, що ринок льону трансформується, змінюються напрями його споживання, окреслюються нові перспективи розвитку.

Висновки

Основними тенденціями на вітчизняному ринку льону є: незначна частка льону в загальній структурі виробництва олійних культур; скорочення посівних площ; відмінності в ринкових трендах олійного льону і льону-довгунцю; низький рівень виробничих показників; відсутність сортооновлення і розвинутої системи насінництва льону; локальність переробного сектору; низький рівень конкуренції серед учасників ринку; переважання експорту сировини; обмеженість інструментарію регуляторної політики льонарства. Головні зміни за період дослідження полягають у тому, що тенденція минулих десятиліть до концентрації посівів олійного льону в зоні Степу сьогодні не є актуальною, оскільки його посіви поступово поширюються на Лісостеп і Полісся, а посіви льону-довгунцю розподіляються майже порівну в Поліссі та Лісостепу. Через високу ринкову ціну насіння льону є предметом експорту, але в останні роки змінюється співвідношення в напрямках його споживання: внутрішній попит на лляну олію, насіння, льоноволокно повільними темпами зростає, і ці товари поступово займають окремі полиці в магазинах. Безвідхідність готової продукції та невибагливість вирощування льону надають перспективи для його відродження в Україні.

Список використаної літератури

1. *Головня О.М.* Організаційно-економічний механізм відродження льонарства в підприємствах АПК : автореф. дис. ... канд. екон. наук. – К., 2010. – 20 с.
2. *Шкарлет С.М., Коробка А.М.* Стан та тенденції діяльності підприємств галузі льонарства України // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2013. – Вип. 1. – С. 35–41.
3. *Лузан Ю.Я., Нелеп В.М., Головня О.М.* Криза льонарства та шляхи її подолання // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 38–45.

4. Москаленко А.М., Москаленко В.А. Історико-економічні аспекти розвитку вітчизняного льонівиробництва // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 41–46.
5. Домінська О.Я. Вплив факторів на розвиток льонарства в Україні // Агросвіт. – 2015. – № 7. – С. 13–19.
6. Олійні культури в Україні : моногр. ; [за ред. А.В. Чехова]. – К. : Основа, 2007. – 415 с.
7. Макаренко В. Культури-фаворити // Агрперспектива. – 2014. – № 4. – С. 20–21.
8. Пахайчук Н. Льон для розумних і лінивих // Агрогроші. – 2013. – № 1 (14). – С. 40–43.
9. Попова І. Олійних справ майстри // Аграрний тиждень. Україна. – 2014. – № 11–12 (285). – С. 8–9.
10. Слісарчук М., Брагінець І. Новий давній знайомий – льон олійний // Зерно. – 2011. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zerno-ua.com/?p=5320>.
11. Маслак О. Привабливість льону олійного [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ab.org.ua/popri-eksporniy-potentsial-ploshhi-pid-lonom-v-ukrayini-skorochuyutsya/#more-3910>.
12. Писарева Я. Подняться на льне // Агрперспектива. – 2014. – № 4. – С. 30–33.
13. Бурка А. Тенденции на рынке нишевых масличных культур в Украине // АПК-Информ. Итоги. – 2016. – № 11 (17). – С. 22–26.
14. Сафонов Ю.М. Економічна ефективність вирощування і переробки льону олійного // Агросвіт. – 2011. – № 3. – С. 24–26.
15. Паливода О.М. Перспективи розвитку льонарства України на основі формування територіально-виробничих кластерів // Легка промисловість. – 2009. – № 1. – С. 46–48.
16. Марков І. Секрети успішного вирощування льону-довгунця // Агробізнес сьогодні. – 2015. – № 4 (299) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/agronomiia-siogodni/2803-sekrety-uspishnogo-vyroschuvannia-lionu-dovguntsia.html>.
17. Кривошеєва Л., Чучвага В. Льон-довгунець української селекції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://a7d.com.ua/plants/12247-lon-dovgunec-ukrayinskoji-selekciji.html>.
18. Примаков О.А., Маринченко І.О., Козорізенко М.П. Шляхи розвитку льонарства в Україні // Економіка АПК. – 2013. – № 11. – С. 32–37.

References

1. Golovnya O.M. *Organizatsiino-ekonomichniy mekhanizm vidrodzhennya l'onarstva v pidpnyemstvakh APK* [The organizational-economic mechanism of revival of the flax cultivation at the enterprises of AIC], Author's abstract of the Cand. degree thesis (Econ. Sci.). Kyiv, 2010 [in Ukrainian].
2. Shkarlet S.M., Korobka A.M. *Stan ta tendentsii diyal'nosti pidpnyemstv galuzi l'onarstva Ukrainy* [The state and tendencies of the activity of enterprises of the flax cultivation branch in Ukraine]. *Visn. Agrar. Nauky Prychornom. – Bull. of Agrar. Sci. of the Near-Black-Sea Region*, 2013, Iss. 1, pp. 35–41 [in Ukrainian].
3. Luzan Yu.Ya., Nelep V.M., Golovnya O.M. *Kryza l'onarstva ta shlyakhy ii podolannya* [Crisis of the flax cultivation and ways to overcome it]. *Ekon. APK – Econ. of AIC*, 2008, No. 3, pp. 38–45 [in Ukrainian].

4. Moskalenko A.M., Moskalenko V.A. *Istoryko-ekonomichni aspekty rozvytku vitchyznyanogo l'onovyrobnystva* [Historico-economic aspects of the development of a domestic flax production]. *Ekon. APK – Econ. of AIC*, 2007, No. 6, pp. 41–46 [in Ukrainian].
5. Domins'ka O.Ya. *Vplyv faktoriv na rozvytok l'onarstva v Ukraini* [Influence of factors on the development of the flax cultivation in Ukraine]. *Agrosvit – Agriworld*, 2015, No. 7, pp. 13–19 [in Ukrainian].
6. *Oliini Kultury v Ukraini, za red. A.V. Chekhova* [Oil Crops in Ukraine], edited by A.V. Chekhov. Kyiv, Osнова, 2007 [in Ukrainian].
7. Makarenko V. *Kultury-favority* [Crops-favorites]. *Agropersp. – Agripersp.*, 2014, No. 4, pp. 20–21 [in Russian].
8. Pakhaichuk N. *L'on dlya rozumnykh i linyvykh* [Flax for clever and lazy persons]. *Agrogroshi – Agrimoney*, 2013, No. 1 (14), pp. 40–43 [in Ukrainian].
9. Popova I. *Oliinykh sprav Maistry* [Experts in oil affairs]. *Agrar. Tyzhd. Ukraina – Agrar. Week. Ukraine*, 2014, Nos. 11–12 (285), pp. 8–9 [in Ukrainian].
10. Slisarchuk M., Braginets' I. *Novyi davnii znaiomyi – l'on oliinyi* [A new ancient pal – oil flax]. *Zerno – Cereals*, 2011, No. 3, available at: <http://www.zerno-ua.com/?p=5320> [in Ukrainian].
11. Maslak O. *Pryvablyvist' l'onu oliinogo* [Attractability of oil flax], available at: <http://ab.org.ua/popri-eksportniy-potentsial-ploshhi-pid-lonom-v-ukrayini-skorochuyutsya/#more-3910> [in Ukrainian].
12. Pisareva Ya. *Podnyat'sya na l'ne* [To rise on flax]. *Agropersp. – Agripersp.*, 2014, No. 4, pp. 30–33 [in Russian].
13. Burka A. *Tendentsii na rynke nishevykh maslichnykh kul'tur v Ukraini* [Tendencies on the market of recessive oil crops in Ukraine]. *APK-Inform. Itogi – AIC-Inform. Totals*, 2016, No. 11 (17), pp. 22–26 [in Russian].
14. Safonov Yu.M. *Ekonomichna efektyvnist' vyroshchuvannya i pererobky l'onu oliinogo* [Economic efficiency of the growing and the processing of oil flax]. *Agrosvit – Agriworld*, 2011, No. 3, pp. 24–26 [in Ukrainian].
15. Palyvoda O.M. *Perspektyvy rozvytku l'onarstva Ukrainy na osnovi formuvannya terytorial'no-vyrobnychyykh klasteriv* [Perspectives of the development of Ukraine's flax cultivation on the basis of the formation of territorial-productive clusters]. *Legka Promysl. – Light Industry*, 2009, No. 1, pp. 46–48 [in Ukrainian].
16. Markov I. *Sekrety uspishnogo vyroshchuvannya l'onu-dovguntsya* [Secrets of the successful growing of long-fibred flax]. *Agrobiz. S'ogodni – Agribusiness Today*, 2015, No. 4 (299), available at: <http://www.agro-business.com.ua/agronomiia-siogodni/2803-sekrety-uspishnogo-vyroschuvannia-lionu-dovguntsia.html> [in Ukrainian].
17. Kryvosheeva L., Chuchvaga V. *L'on-dovgunets' ukrains'koi selektsii* [Long-fibred flax of the Ukrainian selection], available at: <http://a7d.com.ua/plants/12247-lon-dovgunec-ukrayinskoyi-selekcyi.html> [in Ukrainian].
18. Prymakov O.A., Marynchenko I.O., Kozorizenko M.P. *Shlyakhy rozvytku l'onarstva v Ukraini* [Ways of development of the flax cultivation in Ukraine]. *Ekon. APK – Econ. of AIC*, 2013, No. 11, pp. 32–37 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9 червня 2016 р.
і була оновлена 30 серпня 2016 р.